

Neobvykle umístěné hnízdo ťuhýka šedého (*Lanius excubitor*) na Chrudimsku

An unusually situated Great Grey Shrike (Lanius excubitor) nest in Chrudim District

Libor Praus

Katedra zoologie a ornitologická laboratoř, PřF UP, tř. Svobody 26, 771 46 Olomouc;
e-mail: prabor@centrum.cz

Úvod

Ťuhýka šedého (*Lanius excubitor*) nalezneme v hnízdní době na řadě míst střední a severní Evropy. Ke stavbě hnízda tento druh preferuje spíše vyšší často jehličnaté stromy a mimo běžného výskytu v otevřené zemědělské krajině se jednotlivé páry nevyhýbají ani lesním okrajům, borovým rašeliništím či pasekám ve světlých březových lesích (CRAMP 2000). Ve středomořské oblasti Francie a na Pyrenejském poloostrově nahrazují ťuhýka šedého zástupci blízké příbuzného druhu ťuhýka pustinného (*Lanius meridionalis*; SANGSTER *et al.* 2002). Tento druh na rozdíl od ťuhýka šedého obývá spíše suchou otevřenou krajinu, kde hnízdí v hustých keřích podobně jako ťuhýk obecný (*Lanius collurio*; HAGEMEIJER & BLAIR 1997).

V České republice vyhledává ťuhýk šedý v hnízdním období otevřenou krajinu s pastvinami a loukami s rozptýlenou zelení. Někdy využívá i větší lesní paseky a okraje lesů (HUDEC 1983). Při posledním republikovém mapování hnízdního rozšíření ptáků v letech 2001–2003 byl hnízdní výskyt ťuhýka šedého zaznamenán v 70 % mapovacích kvadrátů. Nikde nebyl příliš hojný, největších hodnot dosahovala jeho početnost ve středních polohách a podhůří. Jako hnízdič nechybí však ani v nížinách a horských polohách až do 900 m n.m. (ŠTASTNÝ *et al.* 2006). Ve východočeském regionu je ťuhýk šedý znám jako hnízdič od nížin východního Polabí (MUSÍLEK 1946, ŠTANCL & ŠTANCLOVÁ 1987, VRÁNOVÁ *et al.* 2007) až do nadmořských výšek okolo 800 m. Z Krkonoš existují záznamy o hnízdních výskytech ze 730 m n.m. od Horních Albeřic (FLOUSEK & GRAMSZ 1999). V Orlických horách bylo hnízdění ťuhýka šedého zdokumentováno pouze v roce 1966 v Neratově ve výšce 600 m n.m. (HROMÁDKO *et al.* 2005).

Naše populace ťuhýků šedých jsou částečně stálé, část našich ptáků táhne do jižní Evropy a na našem území zimuje část populací ze severní Evropy. Na hnízdiště se jednotliví ptáci i páry vrací od konce února do poloviny března. Pro druh je charakteristická věrnost místu narození (CEPÁK *et al.* 2008). Stavba hnízda začíná ve středoevropských podmínkách obvykle v druhé polovině března. Naše hnízda bývají umístěna nejčastěji na stromech, osamocených i v porostech, vzácněji na keřích. Průměrná výška hnízda nad zemí je okolo 10 m. Hnízdo bývá poměrně pevná stavba o vnějším průměru kolem 16 cm a výšce okolo 10 cm. Stavební materiál tvoří větvičky, stébla trav, kořínky, mech, výstelka obsahuje jemnější rostlinný materiál, chlupy a peří. Snůška 4–7 špiňavě bílých hnědě skvrnitých vajec se v hnízdě objevuje během dubna. Sedí

převážně samice, doba sezení je asi 15 dní. Mláďata jsou na hnízdě krmena oběma rodiči. Doba hnízdní péče je asi 19–20 dní a krmení pokračuje ještě po vyvedení (HUDEC 1983).

Tento příspěvek popisuje průběh neobvyklého hnízdění páru ťuhýků šedých v nízkém soliterním keři růže šípkové (*Rosa canina*) u Dobrkova na Chrudimsku.

Vlastní pozorování

Dne 4.4.2009 zaujalo mou pozornost poměrně velké hnízdo v keři růže šípkové rostoucí v suchém kanále o šířce asi 3 m tvořícím hranici mezi dvěma poli na severozápad od obce Dobrkov (kvadrát 6061; 49°55'N 15°59'E; nadmořská výška 300 m). Hnízdo bylo umístěno 140 cm nad zemí asi 45 cm hluboko uvnitř keře. Keř byl 230 cm vysoký a 250 cm široký. Vnější průměr hnízda byl cca 15 cm, hloubka kotlinky asi 11 cm. Základ hnízda tvořily větvičky a stěbla trav, po obvodu bylo vpleteno lýko a mech. Ve vzdálenosti 5 m od keře z obou stran rostly v kanálu další dva šípkové keře (viz foto v příloze). Bezprostřední okolí tvořila v té době téměř holá pole osetá kukuřicí a jarním ječmenem. Nejbližší skupina vyšších dřevin se nacházela v asi 150 m vzdáleném starém opuštěném ovocném sadu (plocha asi 15 arů).

Při druhé kontrole 13.4. bylo hnízdo prázdné, ale po obvodu kotlinky bylo do lýka nově vpleteno několik bílých a šedých per. Třetí kontrola byla uskutečněna 30.4. Keř byl již zcela olistěný a hnízdo z vnějšku neviditelné. Při přiblížení na dva metry z keře tiše vlnovitým letem odlétl ťuhýk šedý směrem do kukuřičného pole. Kvůli předpokládané inkubaci jsem se rozhodl přímou kontrolu hnízda odložit na příhodnější dobu. Při čtvrté kontrole 3.5. jsem se ke keři vypravil v doprovodu K. Weidingera. Po přiblížení na 3 m k hnízdu z keře opět tiše vylétl ťuhýk šedý a tentokrát zamířil do opuštěného ovocného sadu. Kontrola hnízda pomocí teleskopického zrcátka odhalila šest špinavě bílých vajec s hnědošedými skvrnami a tečkami. Vodní test nasezlosti vajec proveden nebyl.

Při páté kontrole dne 9.5. jsme spolu s K. Weidingerem v hnízdě kontrolovali šest slepých a holých mládřat ve věku asi 3–5 dnů. Dospělý pták pozorován nebyl. Pošesté jsem hnízdo navštívil 14.5. V hnízdě bylo pouze pět dosti velkých mládřat, kterým již začínaly vyrážet pera z toulců (viz foto v příloze). Rodiče pozorováni nebyli. Sedmá návštěva hnízda byla uskutečněna 19.5. V kotlince bylo pět vyspělých mládřat. Při přiblížení na 20 cm od hnízda se začalo jedno mládě hlasitě ozývat drsnými skřeky. Na to se ze 150 m vzdáleného sadu ozval stejným hlasem dospělý pták a okamžitě přiletěl nad hnízdní keř, chvíli nalétal nekontaktně na mou hlavu (vzdálenost minimálně 30 cm), pak se posadil na vrchol keře a po mém vzdálení od hnízda létal v kružnici o průměru asi 300 m mezi sadem a hnízdním keřem. V té době se k němu připojil i druhý rodič, který také nervózně létal v kruhu nad hnízdištěm. Oba ptáci přítomně drsně varovali. Při poslední kontrole 21.5. našel K. Weidinger hnízdo již prázdné, ale oba rodiče byli stále přítomni v hnízdním teritoriu a hlasitě varovali. Vyvedená mláďata mohla být ukryta v okolních keřích, nebo v sadu. Podrobnější prohlídka lokality při této návštěvě ani později již nebyla provedena.

Diskuse

Popsané hnízdění ťuhýků šedých není pro naše populace zcela typické. Umístění hnízda v soliterním keři a pouze 140 cm nad zemí je charakteristické spíše pro ťuhýky obecné nebo pro středomořské zástupce okruhu ťuhýků šedých – ťuhýky pustinné (HAGEMEIJER & BLAIR 1997). Ze 33 zdokumentovaných československých hnízd bylo 25 umístěno na jehličnanech, pět na listnatých stromech a tři v keřích. Průměrná výška umístění hnízd v tomto vzorku byla 9,5 m (minimum tři případy v rozmezí 1–2 m, maximum jeden případ v rozmezí 18–20 m; HUDEC 1983). V oologické sbírce Ing. Františka Mocka (HORA & MATTAS 2007) se nachází údaje o umístění dalších osmi hnízd. Čtyři hnízda byla postavena na borovicích lesních (*Pinus sylvestris*), dvě na jilmu (*Ulmus* sp.) a po jednom hnízdu se nacházelo na dubu (*Quercus* sp.) a topolu (*Populus* sp.). Průměrná výška hnízd nad zemí byla 11,6 m (minimum 4 m, maximum 18 m).

V Jihomoravském kraji byly v letech 2001–2009 nashromážděny informace o 23 hnízdech ťuhýků šedých (BERKA 2009, HORAL 2009, ŠKORPÍKOVÁ 2009). Žádné z těchto hnízd nebylo umístěno v keři, pouze jedno hnízdo bylo postaveno na jehličnanu-modřínu (*Larix* sp.), zbylých 22 hnízd se nacházelo na listnatých stromech. Průměrná výška hnízd nad zemí byla 11,3 m (minimum 3 m, maximum 30 m). V předválečném okresu Pardubice byl v první polovině 20. století zaznamenán nález pěti hnízd ťuhýků šedých. Tři hnízda byla umístěna na jehličnanech, po jednom bylo postaveno na jilmu a hrušni (*Pyrus communis*). Průměrná výška hnízd v tomto vzorku byla 10,4 m (minimum 5 m, maximum 20 m; MUSÍLEK 1946). Z druhé poloviny 20. století je z regionu Pardubicka v literatuře zaznamenána minimální výška umístění hnízda ťuhýka šedého ve 2 m a maximální 12 m nad zemí (ŠTANCL & ŠTANCLOVÁ 1987). Z 15 hnízd ťuhýka šedého nalezených během posledních dvaceti let ve středočeském kraji bylo 12 ve vrších borovice lesní více než 12 m vysoko a pouze tři hnízda v trnitých keřích na mezích ve výšce 2,5–3,5 m. V těchto případech se však vždy jednalo o větší pás křovin (V. Holář *in litt*).

Rozměry hnízda jsou zcela v souladu s literárními údaji (HUDEC 1983). V okraji a výstelce hnízda byly mimo obvyklého bílého a šedého peří (HUDEC 1983, MUSÍLEK 1946) zapleteny i světlé svazky lýka, pro které museli ťuhýci létat stovky metrů. Počátek hnízdění v popsáném případě spadá do druhé dubnové dekády, což je ve shodě s hlavní vlnou hnízdění našich ptáků. Nicméně, s publikovanými údaji z našeho území zcela nesouhlasí odhadovaná doba setrvání mládřat na hnízdě. Pro ťuhýka šedého česká literatura uvádí věk vyvedení mládřat z hnízd v rozmezí 19–20 dní věku (HUDEC 1983). V zahraniční literatuře (CRAMP 2000) se ale lze dočíst, že nevzletná mládřata mohou opustit hnízdo již ve věku 14 dnů, úplně vzletnosti pak dosahují kolem osmnáctého dne věku. U popisovaného hnízda došlo k líhnutí někdy mezi pátým až sedmým květnem a hnízdo bylo prázdné nejpozději 21.5. (tzn. ve věku mládřat 14–16 dní). Po tomto datu již byla lokalita kontrolována velmi řídko a vyvedená mládřata pozorována nebyla. Proto nelze s jistotou stanovit osud hnízdění. Při negativní kontrole 21.5. se na hnízdišti stále pohybovali a hlasitě varovali oba rodiče. Nejpravděpodobnějším vysvětlením je, že mládřata byla ukryta v hnízdním či okolních keřích (vzdálenost od hnízda asi 5 m).

Nevzletná mláďata mohla být na kratší vzdálenost také přenesena rodiči (tzv. *nestling transfer*). Tento jev byl již u rodu *Lanius* při vyrušování pozorován (YOSEPH & PINSHOW 1988). Nelze zcela vyloučit ani to, že hnízdo bylo těsně před vyvedením predováno.

Velikost snůšky (šest vajec) i počet mláďat těsně před vyvedením (pět) je v souladu s údaji získanými na československých hnízdech (průměrná velikost snůšky 6,3 vajec, průměrný počet mláďat 5,58; HUDEC 1983). Během inkubace a nízkého věku mláďat na hnízdě se rodiče chovali velmi nenápadně. Hlasitě a nebojácně se začínali projevovat později při pocitu ohrožení větších ptáčat. O nebojácnosti rodičů ťuhýků šedých při obraně potomků pojednává již starší i současná literatura (BREHM 1928, YOSEF & PINSHOW 1988).

Okolí obce Dobrkov je tradičním hnízdištěm ťuhýků šedých. Úspěšné hnízdění zde bylo zaznamenáno poprvé již v roce 1984, kdy zde 2.6. byli pozorováni rodiče s jedním vzletným mládětem (údaje K. Weidingera v práci ZEMBERKA 2001). Rodičovský pár se třemi vyvedenými mláďaty zde byl zaznamenán i v roce 2008 (K. Weidinger *in verb*). Hnízdění ťuhýka šedého ve Východních Čechách je sice pravidelné, ale málokdy se podaří podrobně zdokumentovat jeho průběh. Tento náhodný nález atypicky umístěného hnízda (podklad, výška nad zemí) je důležitým příspěvkem do mozaiky současných znalostí hnízdní biologie tohoto atraktivního druhu v našem regionu.

Souhrn

Příspěvek pojednává o průběhu hnízdění páru ťuhýka šedého (*Lanius excubitor*) v roce 2009 na Chrudimsku. Hnízdo bylo umístěno neobvykle nízko, jen 140 cm nad zemí; taktéž nezvyklé je umístění v solitérním keři růže šípkové (*Rosa canina*) v otevřené polní krajině. Snůška obsahovala šest vajec a minimálně věku 14 dnů se úspěšně dožilo pět mláďat. Hnízdění bylo pravděpodobně úspěšné.

Summary

The paper describes an unusually low nest of a Great Grey Shrike (*Lanius excubitor*) near the village of Dobrkov (Chrudim district; 49°54' N 15°59' E, grid no. 6061, 300 m a.s.l.; open farmland with fallow orchard and bushes) in 2009. The nest was situated 140 cm from the ground in a solitary Dog-rose bush (*Rosa canina*). The shrikes laid six eggs and hatched five chicks.

Literatura

- BERKAP. 2009: Několik poznatků z hnízdění ťuhýka šedého (*Lanius excubitor*) na Břeclavsku. *Crex* 29: 17–29.
- BREHM A. 1928: Brehmův život zvířat, Ptáci 3/4 – Pěvci. *Nakladatelství J. Otto, Praha*.
- CEPÁK J., KLVAŇA P., ŠKOPEK J., SCHRÖPFER L., JELÍNEK M., HOŘÁK D., FORMÁNEK J. & ZÁRYBNICKÝ J. (eds) 2008: Atlas migrace ptáků České republiky a Slovenska. *Aventinum, Praha*.
- CRAMP S. (ed.) 2000: The Birds of the Western Palearctic, Concise Edition and CD-Rom Set. *Oxford University Press, Oxford*.
- FLOUSEK J. & GRAMSZ B. 1999: Atlas hnízdního rozšíření ptáků Krkonoš. *Správa KRNAP, Vrchlabí*.

- HAGEMEIJER M. & BLAIR J. (eds) 1997: The EBCC Atlas of European breeding birds: Their distribution and abundance. *T & AD Poyser, London*.
- HORA J. & MATTAS M. 2007: Oologická sbírka Ing. Františka Mocka. *Sborník Západočeského Muzea v Plzni, Příroda 107: 1–182*.
- HORAL D. 2009: Poznámky k hnízdění tuhýka šedého (*Lanius excubitor*) v Ptačí oblasti Soutok-Tvrdonicko. *Crex 29: 30–35*.
- HROMÁDKO M., ČIHÁK K., HROMÁDKOVÁ V. & PORKERT J. 2005: Ptáci Orlických hor. *OS Libri, Dobré*.
- HUDEC K. (ed.) 1983: Fauna ČSSR, Ptáci 3/2. *Academia, Praha*.
- LEMBERK V. 2001: Obratlovci okresu Chrudim. *Východočeské muzeum v Pardubicích, Chrudim*.
- MUSÍLEK J. 1946: Ptactvo Pardubicka. *J. Otto & Růžička, Pardubice*.
- SANGSTER G., KNOX A., HELBIG A. & PARKIN D. 2002: Taxonomic recommendations for European birds. *Ibis 144: 153–159*.
- ŠKORPÍKOVÁ V. 2009: Tuhýk šedý (*Lanius excubitor*). Pták roku 2007 a 2008 na jižní Moravě. *Crex 29: 8–16*.
- ŠTANCL L. & ŠTANCLOVÁ H. 1987: Ptactvo Pardubicka II. Bohdanečsko. *Krajské muzeum východních Čech, Pardubice*.
- ŠTASTNÝ K., BEJČEK V. & HUDEC K. 2006: Atlas hnízdního rozšíření ptáků v České republice. *Aventinum, Praha*.
- VRÁNOVÁ S., LEMBERK V. & HAMPL R. 2007: Ptáci Pardubic. *Východočeská pobočka ČSO a Východočeské muzeum v Pardubicích, Pardubice*.
- YOSEPH R. & PINSHOW B. 1988: Nestling transfer in the Northern Shrike (*Lanius excubitor*). *Auk 105: 580–581*.

ISSN 1211-6424

ISBN 978-80-87151-08-2

+ foto v barevné příloze

